

УДК 811.161.2:81'373.611

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235537>

Н. М. Хрустик,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри української мови

НЕОФІЦІЙНІ ІМЕНУВАННЯ ОСІБ: АСОЦІАТИВНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ

У статті розкриваються деякі особливості деривації неофіційних іменувань осіб. Йдеться про асоціації як засіб творення індивідуальних прізвиськ і позивних українських військовослужбовців. Вивчається характер мотивації досліджуваних власних назв, твірною базою для яких виступають лексеми з іншим коренем. Робиться висновок про асоціативний спосіб творення цих онімів. Обґрунтовується необхідність виокремлення в українському словотворі названого способу словотворення.

Ключові слова: оніми, індивідуальні прізвиська, позивні українських військовослужбовців, асоціації, асоціативний спосіб словотворення.

Вивченню неофіційної антропонімії, зокрема прізвиськ, в українському мовознавстві присвячено чимало наукових праць, серед яких як ґрунтовні дослідження, так і окремі статті (О. Антонюк, Г. Аркушин, Б. Близнюк, Г. Бучко, Д. Бучко, О. Вербо́вцева, Н. Колесник, М. Лесюк, Г. Ліщинська, М. Наливайко, Н. Осташ, Р. Осташ, В. Чабаненко, П. Чучка, Н. Шульська та ін.). Що стосується позивних українських військовослужбовців, які не так давно з'явилися в активному вжитку як вид неофіційних іменувань у зв'язку з подіями російсько-української війни, то їх вивчення лише розпочато (Р. Яцків, Л. Кравченко, Л. Підкуймуха, Н. Шульська, Н. Павликівська, Т. Крупеньова, С. Петрова). У сучасних дослідженнях при обстеженні і одних, і інших антропонімів науковці, головним чином, зосереджуються на описі твірної бази онімів та мотивів їх продукування. Значно рідше висвітлюються способи творення прізвиськ (О. Антонюк, Н. Бренер, Г. Бучко, Д. Бучко, О. Вербо́вцева, М. Наливайко, В. Павлюк, Н. Федотова, Н. Шульська). Про них майже зовсім не йдеться в наукових розвідках, присвячених вивченню позивних українських воїнів. Пояснюється це складністю і неоднозначністю питання творення власних назв, зокрема відсутністю ґрунтовних праць, у яких би розкривалася специфіка деривації онімів. З розвитком демократії в суспільстві більш демократичними стають також норми користування мовленням. Одним із наслідків цих змін є словотвірна імпровізація. Активно продукуються слова, творення яких не завжди можна пояснити, користуючись арсеналом тих способів словотворення, які пропонує сучасна дериватологія. Особливо це стосується власних назв, процес творення яких нерідко супроводжується високим ступенем асоціативності. Зазначене є своєрідним викликом для мовознавців. З огляду на сказане, у розкритті деяких особливостей творення регіональних прізвиськ та позивних українських воїнів вбачаємо **актуальність** нашої наукової розвідки.

Мета статті – розкрити механізм деривації неофіційних антропонімів (прізвище і позивних), які продукуються асоціативним способом словотворення. Завдання, які ставимо перед собою: 1. висвітлити специфіку творення індивідуальних прізвище і позивних іменувань, словотворчим засобом яких виступає асоціативність; 2. обґрунтувати необхідність виокремлення асоціативного способу словотворення. Об'єкт нашого вивчення – способи словотворення. Предмет – асоціативність як засіб творення неофіційних антропонімів, зокрема індивідуальних прізвище і позивних українських військовослужбовців. Матеріалом дослідження послуговували регіональні прізвища та позивні українських воїнів, що функціонують у мовленні ЗМІ, дібрані на основі власних спостережень, а також приклади відповідних онімів, зафіксовані студентами – магістрами А. Водян, І. Чумаченко, С. Петровою. У статті використано метод спостереження, описовий метод та елементи словотвірного аналізу.

Кожен спосіб словотворення має свій специфічний механізм деривації, яким визначається його сутність. Обов'язковим складником процесу творення слів усіма відомими мовознавчій науці способами є асоціації. «Асоціація – динамічний тимчасовий нервовий зв'язок між двома й більше психічними явищами (відчуттями, уявленнями, почуттями, думками, образами тощо), а також їхніми позначеннями в мові, який утворюється за певних умов на підставі рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули» [1, с. 43]. Творення власних назв незалежно від того, який спосіб деривації для цього використовується, характеризується високим ступенем асоціативності, оскільки йдеться про називання одиничного, яке завжди за своєю сутністю більш яскраве, ніж загальне.

Грунтуючись на наших попередніх дослідженнях [2 – 5], а також на аналізі визначеного у статті матеріалу, спостерігаємо явище, при якому деривати, зокрема оніми, можуть утворюватися не відомими словотворчими засобами, а завдяки асоціаціям. Прізвища, продуковані таким чином, фахівці з ономастики називають прізвищами-асоціатами, прецедентними прізвищами (Н. Бренер, Н. Федотова, Ю. Караулов, О. Нахімова та ін.). На нашу думку, йдеться про асоціативний спосіб словотворення, який пропонуємо виокремлювати. Звернімося до прикладів регіональних прізвище та позивних українських військовослужбовців, утворених цим шляхом (написання всіх онімів у статті подається згідно з їх зафіксованою вимовою).

Прізвище *Ананас* утворилося від прізвища його носія – *Атанасов*, де твірною базою і водночас словом-стимулом деривації неофіційного іменування виступає офіційний антропонім. Звуковий склад прізвища спричинив асоціації, які актуалізували в асоціативному полі автора прізвища лексему *ананас*. Відповідно словотворчим засобом виступають асоціації, зокрема звукові асоціації. При цьому помилково було б вважати, що онім *Ананас* утворився від слова *ананас* (назва рослини, її плода) лексико-семантичним способом шляхом переосмислення його значення, адже цей спосіб словотворення має інший словотворчий засіб. *ДНК* – прізвище вчительки, яким її назвали учні, на ім'я *Данченко Наталя Костянтинівна*. При творенні неофіційного іменування знову ж таки спрацювали звукові асоціації. Поєднання початкових букв повного імені педагогині засоціювалося в уявленні учнів з новим для них словом, яке вони вже, очевидно, знають з уроків біології. Прізвище *Умка* мотивується прізвищем його носія – *Медведєв*. Словотворчим засобом при творенні оніма виступають семантичні асоціації, які пов'язують внутрішню форму офіційного антропоніма – *ведмідь* (назва тварини) з ім'ям ведмежати – улюбленого персонажа відомого мультфільму. Можемо припустити, що при деривації прізвища йдеться про позитивні асоціації його автора (авторів), а також симпатію до людини, яка отримала це прізвище. Позивний *Сіріус* утворився від особового імені військовослужбовця – *Сергій*. В основі механізму деривації оніма лежать як звукові, так і семантичні

асоціації. Мотиви появи цього позивного невідомі, тому можемо лише здогадуватися, чому виник асоціативний семантичний зв'язок між воїном і найяскравішою зорею на нічному небі – *Сіріусом*. В українській мові особове ім'я *Сергій* нерідко стає мотивувальною базою при творенні похідних слів асоціативним словотворчим засобом. Пор., прізвисько *Сержант*, засоційоване ім'ям *Сергій*; у розмовному мовленні особове ім'я *Сергій* має фамільярну форму *Сірій* (часто під впливом рос. мови – *Серий*), яка також утворилася асоціативним способом словотворення. Наслідком складних семантичних асоціацій є позивний *Грін* (англ. *green* – *зелений*). Утворення оніма зумовлене тим, що його носій служив у прикордонних військах, військовий стрій у яких зеленого кольору. Отже, слово *прикордонник* асоціюється з лексемою *зелений*. Окрім того, рос. *граница*, яке в розмовному мовленні як росіянізм нерідко функціонує паралельно з укр. *кордон*, пов'язане з англ. *green* звуковими асоціаціями.

Асоціації, якими творяться похідні лексеми, можуть бути звуковими і семантичними. В одних випадках словотворчим засобом виступають звукові асоціації, у інших – семантичні асоціації, ще в інших, що теж нерідко трапляється, – поєднання звукових і семантичних асоціацій.

Звукові асоціації – це ті асоціації, які зумовлені фонетичним складом твірного слова-стимула: *Ананас* (прізвисько *Атанасов*), *Белка* (прізвисько *Білоус*), *Булець* (прізвисько *Букалов*), *Ваха* (особове ім'я *Василь*), *Гаха* (прізвисько *Гаюха*), *Доцент* (прізвисько *Доценко*), *Жора* (прізвисько *Живора*), *Закарлючка* (прізвисько *Кирилюк*), *Зеня* (прізвисько *Зелінський*), *Єнісей* (прізвисько *Анісей*), *Ізя* (місце проживання *Ізраїль*), *Камаз* (прізвисько *Кочемазов*), *Кацей* (прізвисько *Каценко*), *Корінь* (прізвисько *Корнєєв*), *Крот* (прізвисько *Корницький*), *Лацук* (прізвисько *Лазецький*), *Ніжний* (прізвисько *Ніженський*), *Оса* (прізвисько *Осадчук*), *Павучок* (прізвисько *Паунко*), *Пацючка* (прізвисько *Куцюк*), *Сержант* (особове ім'я *Сергій*), *Серий* (особове ім'я *Сергій*), *Скубець* (прізвисько *Скупський*), *Телік* (прізвисько *Терлецький*), *Тоха* (особове ім'я *Антон*), *Фрон* (прізвисько *Франко*), *Шука* (прізвисько *Іващук*), *Ярмарок* (прізвисько *Ярмолюк*). Пор., напр.: шкільне прізвисько *Закарлючка* мотивується прізвиськом носія – *Кирилюк*. Очевидно, це той випадок, коли неофіційний антропонім є не лише наслідком звукових асоціацій, зумовлених офіційним іменуванням, але й наслідком римування онімів, якщо вони стосуються особи жіночої статі, що є поширеним явищем серед учнів молодшого та середнього віку (пор.: *Кирилючка* – *Закарлючка*); позивний *Камаз*, що цілком закономірно виникає в уявленні осіб у військовому середовищі, асоціюється звуковим складом незвичного і незрозумілого за своєю внутрішньою формою для носіїв української мови прізвиська бійця – *Кочемазов*.

Наслідком звукових асоціацій є також прізвиська та позивні осіб, що становлять собою відповідники їх особових імен іноземними мовами: *Айгор* (англ. *Igor* – *Ігор*), *Вацлав* (чеськ. *Vaclav* – *В'ячеслав*), *Ендрю* (англ. *Andrew* – *Андрій*), *Кет*, *Кейт*, *Катрін* (англ. *Kate* – *Катя*), *Хелен* (англ. *Helen* – *Олена*), *Юджин* (англ. *Eugene* – *Євген*). Цілком ймовірно, що в цих випадках звукові асоціації можуть поєднуватися з певними семантичними асоціаціями залежно від кожної конкретної ситуації продукування неофіційного іменування. Що стосується прізвиськ, пов'язаних словотворчими зв'язками зі словами, які є наслідком структурно-фонетичної деформації особових імен, зумовленої особливостями дитячого мовлення або вадами мовлення дорослих осіб, то всі вони творяться лексико-семантичним способом, а не асоціативним. Пор., напр., як формується словотвірна структура цього виду прізвиськ: *Олег* (особове ім'я) → *Олежка* (зменш.-пестл. форма особового імені) → *Лезя* (деформована зменш.-пестл. форма особового імені) → *Лезя* (прізвисько, утворене лексико-семантичним способом шляхом метонімічного переосмислення значення твірного слова).

Семантичні асоціації – це асоціації, які спричинені семантикою твірного слова-стимула: *Каміш* (прізвище *Очеретний*), *Кобзар* (*Тарас Григорович Шевченко* – повне ім'я особи, яка є тезкою великого українського поета), *Мурчик* (прізвище *Пухальський*), *Пастух* (прізвище *Чабан*), *Умка* (прізвище *Медведєв*), *Цезар* (прізвище *Салата*). Пор., напр.: позивний бійця *Каміш* асоціюється з його прізвищем – *Очеретний*. Українське лексема *очерет*, з якою словотворчо пов'язане прізвище, на основі флористичних асоціацій замінена словом *коміш*, зрозумілим не лише для україномовних, але й для російськомовних осіб. Воно й стало позивним іменуванням у російському варіанті; позивний *Мурчик* утворено від прізвища військовослужбовця – *Пухальський*. Семами *пухнастий*, *м'який*, які містяться у внутрішній формі офіційного антропоніма, асоціюється лексема *кіт*. *Мурчик* – узагальнене ласкаве іменування цієї тваринки. На війні для бійців кіт виступає символом далекого домашнього затишку. Звідси поява позивного – *Мурчик*, що виражає симпатію й тепле, можливо, дещо іронічне ставлення воїнів до свого побратима.

Поєднання звукових та семантичних асоціацій: *Валя Падлівна* (*Валентина Павлівна* – ім'я та по батькові особи), *Грін* (прикордонник), *Дівіди* (*ВДВ* – війська, у яких особа служила), *ДНК* (*Данченко Наталя Костянтинівна* – повне ім'я особи), *Жаба Іванівна* (*Жанна Іванівна* – ім'я та по батькові особи), *Коала Анатоліївна* (*Алла Анатоліївна* – ім'я та по батькові особи), *ЛОМ* (*Лук'янчук Олександр Миколайович* – повне ім'я особи), *Льончик* (хлопчакувата дівчина *Лена*), *Мася* (*Марія Максимівна* – ім'я та по батькові особи), *Німець* (прізвище *Альбертат*), *Палич* (прізвище *Беспалов*), *Сіріус* (особове ім'я *Сергій*). Пор., напр.: прізвисько *Жаба Іванівна*, яким учні назвали свою вчительку, мотивується її особовим ім'ям – *Жанна*. Йдеться насамперед про звукові асоціації цього оніма з лексемою *жаба*, що позначає земноводну тварину. Окрім того, *Жанна* – ім'я французького походження. У зв'язку з цим виникає ще один ланцюжок асоціацій з цією істотою: французів зневажливо називають «жабоїдами», оскільки серед їх національних делікатесів – жаб'ячі лапки. Семантичні асоціації, пов'язані з творенням прізвиська особи, полягають у тому, що в українській традиції жаба вважається однією з найбридкіших істот. Назвавши з певних причин вчительку *Жаба Іванівна*, учні продемонстрували свою відразу до цієї особи; онім *Палич*, творення якого зумовлене звуковим складом прізвища бійця – *Беспалов*, окрім виконання тих функцій, які має будь-який позивний, є штучно створеним ім'ям по батькові і вказує на шанований поважний вік воїна.

Матеріал нашого дослідження показав, що мотивувальною базою і водночас словом-стимулом при творенні індивідуальних прізвиस्क і позивних асоціативним способом найчастіше виступають прізвища їх носіїв, рідше – особові імена, ще рідше – повні імена (особове ім'я, ім'я по батькові та прізвище як комплексна номінативна одиниця), імена по батькові, професія, рід занять, фах, за яким людина навчається, місце проживання, національність тощо. Асоціативне поле автора (авторів) прізвиська або позивного військовослужбовця, у межах якого продукується онім, є його (їх) інтелектуальним і психологічним портретом. Інколи неофіційний антропонім несе про його автора більше інформації, ніж про його носія. Це цікаве й важливе питання, яке може становити **перспективу** дослідження. За свідченням самих військовослужбовців, а також за нашими спостереженнями, позивний особа обирає собі здебільшого сама (з прізвисками відбувається завжди якраз навпаки). Однак, аналіз досліджуваного матеріалу дозволяє нам зробити висновок, що позивні, утворені асоціативним способом, продукуються сторонніми особами, а не їх носіями. Пояснюється це специфікою названого способу словотворення.

Оніми, засобом словотворення яких виступає асоціативність, творяться від слів, які не є однокореневими. Це суперечить загальноновизнаній у словотворі теорії

похідності, згідно з якою дериват мотивується семантично і структурно найближчим до нього однокореневим словом. Припускаємо, що механізм деривації похідних лексем, описаний нами в цій статті, а також попередніх дослідженнях, також можливий. Один із аргументів на користь цієї думки, який ми вже наводили в одній зі своїх наукових розвідок [2, с. 7 – 8], полягає в тому, що в процесі формотворення, який базується на тих самих засадах, що і словотворення, можливе явище, коли похідна граматична форма слова утворюється від слова, яке не є однокореневим. Йдеться про явище суплетивізму, яке, як нам видається, теж нерідко зумовлене асоціативністю мислення. Пор.: *поганий* → *гірший*, а не *поганіший*, *гарний* → *кращий*, а не *гарніший*, *говорити* → *сказати* тощо.

Узагальнюючи все вищевикладене, можемо **висновувати**, що неофіційні іменування, зокрема прізвиська та позивні військовослужбовців, можуть утворюватися специфічним словотворчим засобом – асоціативністю. Йдеться про асоціативний спосіб словотворення, сутність якого полягає у творенні слів завдяки звуковим та семантичним асоціаціям. У поглибленому вивченні й подальшому обґрунтуванні теорії механізму його дії вбачаємо **перспективу** цього дослідження.

Література

1. *Селіванова Олена*. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
2. *Хрустик Н. М.* Асоціативність як засіб словотворення. *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса : Астропринт, 2005. Вип. 8. С. 3 – 10.
3. *Хрустик Н. М.* Асоціативність як засіб творення власних назв. *Традиційне і нове у вивченні власних назв* : тези доп. міжнар. ономаст. конф. Донецьк; Горлівка; Святогірськ. 13-16 жовтня 2005 р. / відп. ред. Є. С. Отін. Горлівка : ГДППМ, 2005. С. 56 – 58.
4. *Хрустик Н. М.* Дещо про асоціативність у найменуваннях тварин. *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса : Астропринт, 2009. Вип. 12. С. 43 – 50.
5. *Хрустик Н. М., Романченко А. П.* Асоціативність як засіб творення неофіційних назв автомобілів. *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. пр. / відп. ред. Т. Ю. Ковалевська. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2014. Вип. 21. С. 40 – 46.

Referenses

1. Selivanova, O. O. (2006), *Modern linguistics : terminological encyclopedia* [*Suchasna linhvistyka : terminolohichna entsyklopediya*], Dovkillya-K, Poltava, 716 p.
2. Khrustyk, N. M., (2005), *Associativity as a means of word-formation* [*Asotsiatyvnysh' yak zasib slovotvorenniya. Zbirnyk naukovykh prats' : Zapysky z onomastyky*], Astroprynt, Odesa, No 8, pp. 3 – 10.
3. Khrustyk, N. M., (2005), *Associativity as a means for the formation of the proper names* [*Asotsiatyvnysh' yak zasib tvorenniya vlasnykh nazv. Tradytysijne i nove u vyvchenni vlasnykh nazv : tezy dop. mizhnar. onomast. konf.*], Donets'k; Horlivka; Svyatohirs'k, pp. 56 – 58.
4. Khrustyk, N. M., (2009), *Something about asociativity the names of animals* [*Deshcho pro asotsiatyvnysh' u naimenuvannyakh tvaryn. Zbirnyk naukovykh prats' : Zapysky z onomastyky*], Astroprynt, Odesa, No 12, pp. 43 – 50.
5. Khrustyk, N. M., Romanchenko A. P., (2014), *Associativity as a means for the formation of the informal names of cars* [*Asotsiatyvnysh' yak zasib tvorenniya neofitsijnykh nazv avtomobiliv. Zbirnyk naukovykh prats' : Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva*], ORIDU NADU, Odesa, No 21, pp. 40 – 46.

Н. М. Хрустык,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

НЕОФИЦИАЛЬНЫЕ ИМЕНОВАНИЯ ЛИЦ: АССОЦИАТИВНЫЙ СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

В статье раскрываются некоторые особенности деривации неофициальных именований лиц. Рассматриваются ассоциации как средство образования индивидуальных прозвищ и позывных украинских военнослужащих. Изучается характер мотивации исследуемых собственных имен, производной базой для которых служат лексемы с другим корнем. Делается вывод об ассоциативном способе образования этих онимов. Доводится необходимость выделения в украинском словообразовании данного способа словообразования.

Ключевые слова: онимы, индивидуальные прозвища, позывные украинских военнослужащих, ассоциации, ассоциативный способ словообразования.

N. M. Khrustyk,

*Odesa National I. I. Mechnykov University,
Department of Ukrainian Language*

THE ASSOCIATIVE WAY WORD-BUILDING OF THE INFORMAL NAMES

The article is devoted to the question of studying the derivation of informal names (nicknames, call signs) by phonetic and semantic associations. The author proves that this problem is adequate, actual and perspective. The associativity as a means of word-formation in onomastics of different years is outlined and defined in works by O. Verbovetska, N. Brener, Y. Karaulov, M. Khudash, O. Nakhimova, N. Fedotova and others. N. Khrustyk studied the associativity as the associative way word-building in derivatology.

The purpose of our research is to study the derivation of nicknames and call signs by associativity as a means of word-formation. The object of the research is the ways of word-building. The subject of our research is the associativity as a means for the formation of the nicknames and call signs of the Ukrainian language. To reach the aim we should solve such problems: to study a mechanism for the production of the nicknames, call signs by a means of associativity; to define the way of word-building of these derivatives.

Methodology. The empirical method, the observation of language material, the descriptive method, the method of derivational analysis are used. **Findings.** The research results show that the associative way word-building is the method for the formation of onyms (nicknames, call signs) by phonetic and semantic associations. The article specifies the specifics of the mechanism for the derivation of the nicknames, call signs by a means of associativity. **Practical value.** The methodology, derivational analysis, elaborated classifications of the ways of word-building of informal names (nicknames, call signs) in this article can be used in the process of writing textbooks on word-formation of the Ukrainian language at a high school.

Results. The associative way word-building is proved to exist in derivatology.

Key words: onyms, individual nicknames, call signs, associations, associative way word-building.